RÔZNORODOSŤ PRÍSTUPOV K EDÍCII HISTORICKEJ TLAČE NA PRÍKLADE PRÁCE UHORSKÉHO VZDELANCA MATEJA BELA

Erika Juríková

Abstrakt: Príspevok sa venuje trom rôznym edíciám latinského päťzväzkového diela *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Vienna, 1735–1742), ktorého autorom je uhorský barokový polyhistor Matej Bel (18. storočí). Jeho práca sa vysoko cení, o čom svedčí aj fakt, že patrí do maďarských aj slovenských dejín vedy, techniky a kultúry. V mnohých prípadoch prvý krát zachytáva históriu konkrétneho regiónu. Autorka predstaví edíciu Maďarskej akadémie vied, Kysuckého múzea v Čadci a Trnavskej univerzity.

Kľúčové slová: Latinský jazyk, historická tlač, baroková literatúra, novolatinské písomníctvo, Matej Bel (1684–1749).

ÚVOD

Uhorský vzdelanec Matej Bel už od roku 1714 plánoval napísať veľké dejiny Uhorska, a to po dôkladnom štúdiu mnohých prameňov. Belov úmysel nebol prijatý s nadšením, pretože vznikli obavy, aby podrobný miestopis ríše nebol zneužitý nepriateľmi pri vojnovej invázii. Od roku 1716 začala Belova pedagogická činnosť ustupovať do úzadia a svoju pozornosť čoraz viac sústreďoval na vedecký výskum. V lete spomenutého roku podnikol veľkú študijno-výskumnú cestu do Sedmohradska a takéto expedície ešte niekoľko ráz zopakoval. Svoj výskum počas ciest orientoval na dva základné smery – históriu a geografiu, keď sa zameral na prírodné podmienky krajiny. V rokoch 1717–1718 vypracoval Bel dotazník zameraný na jednotlivé uhorské stolice a starší žiaci ho mali za úlohu počas prázdnin vyplniť.

Koncom 20. rokov 18. storočia si však začal uvedomovať, že zvládnuť celý projekt podľa plánu je nad sily nielen pre neho, ale aj pre celú vtedajšiu generáciu vedcov, ktorá na takýto celoplošný, heuristický výskum ešte nedospela. A preto sa začal sústreďovať na spracovanie jednej oblasti – historicko-zemepisného opisu jednotlivých uhorských stolíc. Bel plánoval publikovať najskôr opisy stolíc nachádzajúcich sa v Preddunajsku, potom v Zadunajsku, pokračovať Predtisím a zakončiť Zátisím. Čiastočne alebo úplne postupne spracoval všetkých 48 stolíc a vydal ich pod názvom *Notitia Hungariae novae historico-geographica*; vo vydaných zväzkoch bolo spolu 10 stolíc (Bratislavská, Turčianska, Zvolenská, Liptovská, Peštiansko-pilišsko-šoltská, Novohradská, Tekovská, Nitrianska, Hontianska a Malohontská), ostatné stolice, ktoré chcel vydať už len v dvoch zväzkoch, zostali v rukopise.[1] Bel zanechal vo svojej pozostalosti správu adresovanú pravdepodobne svojim synom, ktoré stolice sa majú zaradiť do piateho a ktoré do šiesteho zväzku.[2]

1 TIBENSKÝ, J. Miesto Mateja Bela vo vývoji slovenskej vedy, myslenia a kultúry. In: *Matej Bel, slovenský geograf.* J. Drdoš (zost.). Bratislava: Veda, 1984, s. 28.

2 MÜLLER, J. F. *Von den handschriftlichen Nachlasse M. Bel.* Zeitschrift für und von Ungarn. Pest, 1803. V piatom zväzku mala byť Komárňanská a Ostrihomská stolica, v šiestom zväzku Abovská, Šarišská, Zemplínska, Gemerská, Oravská a Trenčianska stolica. Spišská stolica, ktorú do Prodromu ako vzorovú spracoval J. Bohuš, už nemala byť publikovaná v rámci *Notícií*.

Štruktúra deskripcie jednotlivých stolíc je totožná. Celý text je rozdelený na všeobecnú (pars generalis) a špeciálnu (pars specialis) časť. Vo všeobecnej časti je geografický opis hraníc stolice, prírodné pomery, zloženie obyvateľstva, úrady a významné šľachtické rody. V špeciálnej časti sú dejiny kráľovských miest, hrady a kaštiele, mestečká a nakoniec dediny. Na konci každej stolice je tabuľka vzdialeností od najvýznamnejších uhorských aj európskych miest, takže dielo mohlo slúžiť aj ako bedeker pre cestovateľov.

Belove *Vedomosti* nie sú prameňom len pre poznanie histórie jednotlivých regiónov, ale aj iných oblastí bádania, napr. pre poznanie krajiny, najmä socioekonomických prvkov 20.–30. rokov 18. storočia. Bel totiž opisuje jednotlivé národnosti, zamestnanie obyvateľstva, konfesionálnu príslušnosť, a to aj s geografickými vzťahmi. Preto je dielo využiteľné pre potreby nielen historikov, ale aj geografov, etnológov, jazykovedcov a v neposlednom rade klasických filológov a odborníkov na dejiny slovenskej literatúry. Okrem toho je dielo vďaka svojej výpravnej grafickej podobe, s ozdobnými iniciálami, vedutami miest a hradov a mapami aj vzácnym dokladom barokového grafického a tlačiarenského umenia. Do svojich opisov zaradil častokrát archívne dokumenty – listiny, privilégiá, ale aj osobné listy, ktoré sa v ďalších obdobiach stratili a ich znenie poznáme len na základe Belovho textu.

Vzťah nasledujúcich generácií k osobe a dielu Mateja Bela bol rozporuplný. Hneď po smrti bol označený literárny historikom Alexejom Horányim za „veľkú ozdobu Uhorsku", nasledujúce desaťročia bol však obviňovaný z maďarónstva, pätolízačstva a plagiátorstva. Až začiatkom 20. storočia sa začalo k jeho vedeckej práci pristupovať objektívne a na základe podrobnejších analýz sa predovšetkým jeho *Vedomosti* dostávali medzi dôležité literárne pramene k dejinám Uhorska.

Najväčšia časť výskumu prebehla v 80. rokoch 20. storočia, keď sa vedecká obec na Slovensku pripravovala na oslavu tristého výročia polyhistorovho narodenia. V tom čase vyšlo aj niekoľko neúplných prekladov z *Vedomostí*, ďalšie boli publikované až v novom miléniu.[3]

CHARAKTERISTIKA EDÍCIÍ

Najstaršou z porovnávaných edícií je maďarská edícia, ktorá začala svoje vydávanie v roku 2011 v spolupráci Maďarského krajinského archívu, Maďarskej akadémie vied a Maďarského kultúrneho fondu.[4] Začiatok kysuckej edície sa datuje do roku 2013, keď vyšiel text

3 Napr. BEL, M. *Užská stolica*. Preložil M. Slaninka. Bratislava: Zemplínsky valal, 2000. 91 s.; BEL, M.l *Zemplínska stolica*. Preložil M. Slaninka. Bratislava: Zemplínsky valal, 2000. 221 s.; RÁCOVÁ, K. *Trenčín pohľadom Mateja Bela*. Nitra: UKF, 2012. 168 s.

4 BEL, M. *Notitia Hungariae novae historico geographica ... Comitatuum ineditorum tomus primus, in quo continentur ... Comitatus Arvensis et Trentsiniensis.* Eds. Gergely Tóth, László Glück, Zoltán Gőzsy. Budapest, 2011; BEL, M. *Notitia Hungariae novae historico geographica… Comitatuum ineditorum tomus secundus, in quo continentur… Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis.* Ed. Gregorius Tóth [et al.] Budapestini, 2012; BEL, M. *Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatuum ineditorum tomus tertius, in quo continentur ... Comitatus laurinensis, Comaromiensis et Strigoniensis.* Ed. Gregorius Tóth, Bernadett Benei, Rudolphus Jarmalov. Budapestini, 2016; BEL, M. *Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatuum ineditorum tomus quartus, in quo continentur ... Comitatus Comitatus Alba Regalis, Tolnensis, Simigiensis et Baranyiensis.* Eds. Gregorius Tóth, Bernadett Benei, Zoltanus Gőzsy, Rudolphus Jarmalov. Budapestini, 2017; BEL, M. *Notitia Hungariae novae historico geographica ... Comitatuum ineditorum tomus quintus, in quo continentur... Comitatus Sarosiensis, Zempliniensis, Ungváriensis et Bereghiensis.* Ed. Gregorius Stephanus Tóth, Bernadett Benei, Zoltanus Gőzsy, Rudolphus Jarmalov. Budapest, 2018.

Trenčianskej stolice, potom nasledovali Liptovská, Oravská, Turčianska a Zvolenská stolica.[5] Trnavská publikácia vyšla v roku 2010.[6]

Pravidlá vydávania novolatinských textov sa líšia v závislosti od regiónu, odboru a jeho špecifickosti, prístupu, istej tradície v prípade rozsiahlejších edícií, ale aj od samotných editorov. Zároveň treba dodať, že rozdielnosť prístupu ovplyvňuje aj motivácia a účel, pre ktorý sa latinský text vydáva. V prípade hodnotených edícií možno skonštatovať, že primárnou motiváciou maďarských kolegov bolo publikovať textovo-kritické vydania tlačou nepublikovaných stolíc z územia dnešného Maďarska aj Slovenska, urobiť ich ľahšie dostupnými pre bádateľov, a to so zohľadnením všetkých rukopisných variantov. Edičné zásady, ako i vzájomný vzťah (tj. stemma) a označenie jednotlivých zachovaných rukopisov sú podrobne opísané v edičnom predhovore. Kysucké múzeum sa v rámci svojej koncepčnej snahy o sprístupnenie prameňov k dejinám Žilinského kraja rozhodlo vydať Belove *Vedomosti* ako jeden zo základných historických textov.

Ambíciou, ktorá sa podpísala pod trnavské vydanie, bola zase snaha dokázať na základe edície, prekladu a interpretácie Belovej práce, že ide nielen o odborný text, ale zároveň o text, ktorý má nesporné literárne kvality a hodnotu a patrí tak do kontextu slovenskej, konkrétne barokovej literatúry. Nemenej dôležitú úlohu zohral aj fakt, že sa množili prípady, keď bádatelia dezinterpretovali informácie z Belovej práce, vytrhli ich z kontextu a využili ich v prospech svojej hypotézy (monografie obcí). Stručne a s istou nadsázkou povedané: Každý Bela citoval, ale málo kto mu rozumel. A posledným, no v súčasnej situácii veľmi dôležitým dôvodom sa stala snaha o povzbudenie novolatinského výskumu na Slovensku, na čo Bel, ktorý svojím zameraním stojí na pomedzí viacerých vedných odborov, veľmi dobre poslúžil. Cieľom bolo vyskúšať sily a schopnosti mladšej generácie klasických filológov, ktorí by perspektívne mohli participovať na vydaní celého Belovho diela.

Pristúpme teraz k charakteristike edícií. Maďarské vydanie zohľadňuje výhradne latinský text, obsahuje úvod uverejnený v maďarskom a anglickom jazyku a indexy mien – samostatne geografických názvov a osobných mien.

Kysucké vydanie Trenčianskej stolice vychádzalo z maďarskej edície, ale k latinskému textu bol pripojený paralelný preklad. Index zohľadňuje oba typy mien. Naproti tomu Liptovská stolica vychádzala z editio princeps – vytlačeného textu, ktorý s istými úpravami zverejnila. Nezohľadnila pritom existujúce rukopisy. Trnavskí editori sa rozhodli publikovať edíciu latinského textu, za ktorou nasleduje slovenský preklad. Úvod pred každým, špecificky zameranou časťou, tvorí vedecká štúdia.

Všetky tri edície zachovávajú členenie pôvodiny na časti (partes), oddiely (membra), sekcie (sectiones) a paragrafy (§). Na druhej strane ani jedna nezohľadňuje sekundárne vklady do textu v podobe poznámok, opráv či iných zásahov. V prípade paginácie sa rovnako stretávame s diferentným prístupom. Maďarskí editori vkladajú do latinského textu, do hranatej zátvorky číslo strany rukopisu. Trnavské vydanie zverejňuje v nadpise bibliografické údaje ku každému textu, vrátane rozsahu strán latinského textu v pôvodnom, tlačenom diele. Kysucké vydania pagináciu neuvádzajú.

Belov text je opatrený bohatými marginálnymi poznámkami, ktoré naznačujú obsah textu alebo stanovujú otázku, na ktorú konkrétna časť svojím obsahom odpovedá. Sú zväčša vo

5 BEL, M. *Trenčianska stolica*. Preložil I. Nagy. Čadca: Kysucké múzeum, 2013. 448 s.; BEL, M. *Liptovská stolica*. Preložil J. Kordoš. Čadca: Kysucké múzeum, 2014. 391 s.; BEL, M. *Oravská stolica*. Preložil I. Nagy. Čadca: Kysucké múzeum, 2015. 430 s.; BEL, M. *Turčianska stolica*. Preložila E. Juríková. Čadca: Kysucké múzeum, 2016. 412 s.; BEL, M. *Zvolenská stolica*. Preložil I. Nagy. Čadca: Kysucké múzeum, 2017. 612 s.

6 JURÍKOVÁ, E. – D. ŠKOVIERA, D. (eds.). *Sambucus – Supplementum II. Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku*. Trnava: Trnavská univerzita, 2010. 260 s.

forme oznamovacích či opytovacích viet, často končia dvojbodkou. Sú vhodnou pomôckou pre rýchlu orientáciu. Maďarská edícia tieto poznámky zaradila do vydania tiež vo forme margínálií, editori oboch slovenských sa kvôli jednoduchšiemu grafickému spracovaniu rozhodli zakomponovať ich priamo na patričné miesto do textu a zvýrazniť boldom.

V otázke interpunkcie existuje najväčší odklon od pôvodného latinského textu medzi jednotlivými edíciami. V prípade Bela je nadmerné používanie interpunkcie priam jeho charakteristickým znakom. Text je zaplavený interpunkčnými znamienkami, predovšetkým čiarkami, ktoré oddeľujú jednotlivé vety, často syntagmy a nezriedka aj slová v rámci syntagmy. Kladenie čiarok je ovplyvnené súvekou rétorickou praxou a pre dnešného čitateľa je neprirodzené, nefunkčné a zbytočne zaťažujúce.

Maďarské vydanie sa dôsledne pridržiava prísnych edičných pravidiel – ako sa píše v predhovore – aby sa čo najviac zachoval Belov „duch" – to znamená, že texty sa prepisujú maximálne presne, a to vrátane Belovej charakteristickej interpunkcie.

Rovnako postupovalo aj Kysucké múzeum v prípade Trenčianskej stolice. Liptovská stolica už pravidlá kladenia interpunkcie približuje viac k súčasnému gramatickému úzu.

Trnavská edícia striktne interpunkčné znamienka zredukovala, a to aplikáciou dokumentu *Pravopisné a tlačiarenské normy v latinčine* (Rím, 1990) a čiarkami oddeľuje: jednotlivé členy enumeratívnych asyndetických radov; priraďovacie vety asyndetické a adverzatívne; podraďovacie vety, ak sú zaradené pred nadradenou vetou; vsunuté podraďovacie vety. V závislosti od kontextu sa používa čiarka na oddelenie polovetných konštrukcií, ak slúži ako pomôcka na pohotovejšiu signalizáciu členenia textu. Čo sa týka dvojbodiek a bodkočiarok, tie boli zredukované na minimum. Napriek tomu, že pomlčky sa v texte nenachádzajú – editori si ich dovolili používať v prípade, ak bolo potrebné sprehľadniť komplikovane členený text. Editorské rozhodnutie zachovať tzv. okrúhle zátvorky bolo jednotné u všetkých troch edícií.

Druhý najväčší rozpor medzi jednotlivými edíciami je badateľný v prístupe k písaniu veľkých a malých písmen a kurzívy. Bel používa na zvýraznenie topografických i osobných mien veľké písmená i kapitálky, popri tom hojne zaraďuje do textu kurzívne písmo. Sám je ale v používaní rozličných foriem písma nejednotný, text je nimi presýtený a pôsobí chaoticky.

Jednotliví editori pristúpili k tomuto problému rôzne. Zatiaľ čo maďarská edícia verne kopíruje Belovo použitie veľkých písmen aj kapitálok, rovnako aj z nej vychádzajúce kysucké vydanie Trenčianskej stolice, ale aj Liptovskej stolice. Trnavskí editori sa rozhodli text sprehľadniť, takže veľké písmená sa používajú len na začiatku viet, v osobných menách, geografických názvoch a ich odvodeninách. Za dobový, no dnes rušivý úkaz považovali aj použitie veľkého písmena v apelatívach so zdvorilostnou funkciou.

Teraz prejdeme k otázke poznámok, ktoré sa v latinskom texte vyskytujú veľmi často. Autor v nich odkazuje na diela citovaných autorov, spresňuje údaje, resp. vyjadruje vlastný názor na prebrané informácie. V prípade maďarskej edície sú texty sú opoznámkované, a to hneď troma rôznymi druhmi poznámok: prvé patria Belovi (malé písmená abecedy), teda také, ktoré tam on sám dodal, druhé sú opravy, doplnky jednotlivých slov a doplnenie textu (označené arabskými číslicami), tretí druh sú vecné poznámky, identifikácia Belom použitej literatúry s presnými odkazmi na autorov, ktorých cituje, prípadne opravy evidentných omylov či chýb – tie sú označované hviezdičkami zvlášť na každej strane. Kysucká edícia neprebrala textovo-kritický aparát od maďarskej edície. Zachováva Belov poznámkový aparát a pripája faktografické a korekčné poznámky editora súvisle číslované arabskými číslicami. Trnavskí editori sa rozhodli pre zachovanie Belových poznámok, ktoré uverejňujú za každým paragrafom, teda nie priebežne. Poznámky korigujúce informácie z textu a s doplňujúcimi informáciami či odkazmi na odbornú literatúru sa nachádzajú v preklade.

Od normalizovania latinskej ortografie podľa noriem ciceronovskej éry antického Ríma upustili všetky tri edície. Takýmto prepisom by sa deformovalo Belovo resp. súveké jazykové povedomie a jeho odraz v praxi, čo však možno považovať v mnohých hľadiskách za poučné a z vedeckého pohľadu predstavuje zdôvodniteľné varianty. Azda najčastejším problémom, s ktorým sa editori textov z obdobia latinského novoveku stretávajú, je otázka používania grafémy V, ktorá zastupuje jednak hlásku v, ale aj u. Vo vzácnej zhode sa vo všetkých troch edíciách odlišuje v a u. V sa za U vyskytuje len v prípade epigrafických nápisov. Rovnaká zhoda vládne aj pri rozpisovaní ligatúrnych značiek naznačujúcich diftongy, ktoré editori svorne rozpisujú ako ae resp. oe, ďalej pri preferovaní litery i aj namiesto polosamohláskového j a pri rozpisovaní značky pre spojku et.

V Belovom texte sa nachádzajú slová, ktorých pôvod treba hľadať v iných jazykov, najmä v maďarčine, nemčine (to sú inojazyčné varianty toponým), ale aj grécke a hebrejské výrazy. Pri ich prepise sú edície jednotné a uvádzajú ich ako latinská predloha. Zostáva nám ešte pristaviť sa pri abreviatúrach. Všeobecne zaužívané skratky ako napr. etc. (et cetera) sa nerozpisujú. Odchýlky nachádzame v rozpisovaní panovníckej titulatúry – maďarskí kolegovia sa rozhodli rozpísané časti oddeliť hranatou zátvorkou, slovenské edície nie.

ZÁVER

Ak by sme mali na záver zhodnotiť jednotlivé editorské prístupy, môžeme skonštatovať, že vedecké kritériá textovo-kritického vydania najlepšie spĺňa maďarská edícia. Predpokladá však dostatočne erudované recipientské zázemie s jazykovými zručnosťami, ktoré umožnia bádateľom pracovať s latinským textom na vedeckej úrovni. Maďarská edícia teda tvorí vhodnú východiskovú bázu pre ďalší vedecký výskum. Obe kysucké edície sú z komerčného hľadiska najpríťažlivejšia. Negatívom je rozkolísanosť v aplikovaní edičných zásad v jednotlivých zväzkoch. Ako pozitívum možno hodnotiť schopnosť vydavateľa získať finančnú podporu štátu a každoročne vydať jeden zväzok, čo je pre edíciu ako celok podstatné.

Ciele trnavských editorov sa naplnili. Záujem o Belovo dielo vo vedeckej i laickej verejnosti stúpol. Svedčí o tom i fakt, že obaja editori kysuckých zväzkov vyšli z riešiteľského kolektívu trnavského projektu. V súčasnosti maďarská edícia po krátkej pauze spôsobenej nedostatkom finančných prostriedkov pokračuje. Kysucké múzeum pripravuje v tomto roku *Vedomosti Tekovskej stolice*, ktoré momentálne prechádzajú recenzným konaním, na ďalšie roky je naplánovaná Nitrianska, Novohradská a Gemerská stolica. Trnavskí editori pokračujú v sondážnom prístupe – momentálne sa dokončuje monotematický zväzok s latinskou edíciou a paralelným slovenským prekladom Belových opisov významných osobností, rodov a hradov.

Poznámka: Text je súčasťou riešenia grantu udeleného grantovou agentúrou Ministerstva školstva Slovenskej republiky KEGA č. 016TTU-4/2017 pod názvom ***Kultúrne a historické pozadie vzniku latinských diel slovenskej proveniencie v období baroka***, ktorého hlavným riešiteľom je Katedra klasických jazykov Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity.

DIFFERENCE OF APPROACHES TO THE HISTORICAL PRESS EDITION ON THE EXAMPLE OF THE MATTHIAS BEL'S WORK

Summary: The contribution was devoted to three new editions of one Baroque work. His author is the Hungarian scholar Matthias Bel, who has greatly deserved the development of science and education in the territory of today's Hungary and Slovakia. The author compared the Hungarian edition and two Slovaks, the Kysucky Museum in Čadca and the University of Trnava. She compared editor's approach to the Latin Baroque text and the overall version of the edition. It has come to the conclusion that the scientific criteria of the text-critical edition best meet the Hungarian edition. The Čadca's edition is commercially most appealing. Trnava editors have achieved the goal of making Bel's work visible among experts and the public.

Key words: Latin language, historical book, baroque literature, Neo-Latin literature, Matthias Bel (1684–1749).

Doc. Mgr. Erika Juríková (*1974)
Absolvovala štúdium klasických jazykov na Trnavskej univerzite, kde pokračovala v doktorandskom štúdiu v odbore slovenské dejiny. V súčasnosti vedie Katedru klasických jazykov na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity. Vo vedeckej a publikačnej činnosti sa zameriava na novolatinské písomníctvo uhorskej proveniencie s akcentom na diela vydané na historickej Trnavskej univerzite v 17. a 18. storočí.